

**КОРНИЙЧУК Є.В.,
здобувач**

*Інститут
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*

Участь України в Раді Європи являє собою один з найефективніших сучасних механізмів міжнародно-правової інтеграції нашої держави. Рада Європи надає великого значення гармонізації права своїх держав-учасниць у різних галузях, що входять у сферу компетенції організації. Досягається це шляхом прийняття відповідних норм та стандартів як рекомендаційного характеру (резолюції, рекомендації, декларації), так і юридично обов'язкового (конвенції, угоди, протоколи). В умовах, коли вченими та офіційними особами України досі остаточно не визначено, чи слід продовжувати дотримуватися доктрини і практики абсолютного суверенітету, доцільним видається звернення до досвіду організації, участь нашої держави в якій є одним з найреальніших досягнень вітчизняної зовнішньої політики часів незалежності.

Європейська конвенція про імунітет держав була розроблена комітетом урядових експертів в рамках Європейського комітету правового співробітництва Ради Європи. Конвенція відкрита для підписання 16 трав-

**ЮРИСДИКЦІЙНІ
ІМУНІТЕТИ
ДЕРЖАВ ТА
ЇХНЬОЇ
ВЛАСНОСТІ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ПІДХІД**

ня 1972 року в Базелі з нагоди Сьомої конференції міністрів юстиції держав-учасниць Ради Європи і набрала чинності 11 червня 1976 року після ратифікації її п'ятою договірною державою. Основною метою Конвенції є встановлення спільних правил стосовно обсягу імунітету однієї договірної держави в судах іншої договірної держави. З цією метою у Конвенції визначаються випадки, в яких договірна держава не вправі заявляти про свій імунітет перед іноземним судом. Йдеться, зокрема, про визнання договірною державою юрисдикції суду, а також у провадженнях, що стосуються трудових договорів, участі в компанії або іншій юридичній особі, промислової, торговельної або фінансової діяльності, прав на нерухоме майно, розташоване в країні суду, позовів з відшкодування шкоди, завданої особам або майну. Конвенція встановлює правила провадження проти Сторони в судах іншої Сторони, а також наслідки відповідних судових рішень. Додатковий протокол до конвенції встановлює процедуру вирішення спорів між європейськими державами. На сьогодні Конвенція діє у відносинах між Австрією, Бельгією, Кіпром, Німеччиною, Люксембургом, Нідерландами, Швейцарією та Великою Британією. Португалія Конвенцію підписала, проте досі не ратифікувала. Додатковий протокол набув чинності 22 травня 1985 року, його учасниками є Австрія, Бельгія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди та Швейцарія¹.

Як відомо, “державний імунітет” – це міжнародно-правова концепція, що розвинулася з принципу *par in parem non habet imperium*, відповідно до якого жодна держава не підлягає юрисдикції іншої держави. Впродовж багатьох років провідні юристи-міжнародники вивчали цю проблему, яка знайшла своє відображення не тільки в їхніх працях, а й у величезному масиві рішень національних та міжнародних судових установ. Розвиток міжнародних відносин та зростання державного втручання у сфери, що традиційно регулювалися приватним правом, а отже і збільшення спорів між приватними особами та іноземними державами, ще більше загострили цю проблему.

При опрацюванні Європейської конвенції її розробники повинні були зробити вибір на користь однієї з двох пануючих теорій державного імунітету: абсолютного імунітету, що випливає з буквального тлумачення загаданого вище принципу *par in parem non habet imperium*, та функціонального (або відносного) імунітету, що здобуває дедалі більшої популярності у міжнародній практиці. Відповідно до останньої теорії, держави користуються імунітетом лише за акти суверенної природи (*iure imperii*), а не за акти приватноправової природи (*iure gestionis*). Зрозуміло, що саме ця кардинальна відмінність у підходах спричиняє ускладнення в міжнародних відносинах взагалі та транскордонному торговельному обігу зокрема. Так, природно, що держави, в

національному законодавстві яких панує принцип абсолютного імунітету іноземних держав (до їхнього числа досі відноситься й Україна), очікують аналогічного ставлення за кордоном.

На міжнародному рівні було декілька спроб розв'язати цю складну ситуацію. Історично першою з них став проект Міжнародних правил щодо юрисдикції судів у провадженнях проти суверенних держав або глав іноземних держав, що був прийнятий на пленарному засіданні Інституту міжнародного права у 1891 році. 30 квітня 1954 року Інститутом було схвалено нову резолюцію стосовно імунітету іноземних держав від юрисдикції та виконання². Нарешті, деякі питання імунітету держав стосовно питань юрисдикції та судового виконання були уточнені в резолюції Інституту від 2 вересня 1991 р.³.

10 квітня 1926 року у Брюсселі була відкрита для підписання Міжнародна конвенція для уніфікації деяких правил щодо імунітету суден, які знаходяться у державній власності. Ця Конвенція, що досі є чинною у відносинах між деякими державами, являє собою по суті єдину до цього часу успішну спробу міжнародної уніфікаційної конвенції в галузі державного імунітету. 24 травня 1934 року до зазначеної конвенції було додано протокол.

Також заслуговують на увагу дуже солідний за обсягом проект, підготовлений у Гарвардському університеті⁴, а також резолюція Міжнародної асоціації адвокатів, прийнята на її засіданні у Зальцбурзі у липні 1960 р.

Питання створення універсальної конвенції з юрисдикційних імунітетів держав та їхньої власності не одноразово ставали предметом обговорення в Лізі Націй та, пізніше, в Організації Об'єднаних Націй. Комісія міжнародного права ООН з другої половини 70-х рр. XX століття до цього часу працює над остаточною редакцією проекту статей про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності.

Питання державного імунітету було включено до Міжурядової робочої програми Ради Європи Резолюцією Комітету Міністрів цієї організації № 29 (63) від 13 грудня 1963 р. На третій Конференції європейських міністрів юстиції (Дублін, травень 1964 р.) австрійською делегацією було презентовано детальну доповідь, в якій аналізувалася концепція державного імунітету та перспектив роботи Ради Європи з цього приводу. Ця доповідь базувалася на статті "До питання про державний імунітет" К. Герндля⁵. Невдовзі після публікації цієї статті Федеральний конституційний суд Німеччини у своєму рішенні від 30 квітня 1963 року визнав принцип відносного (функціонального) імунітету⁶.

Необхідно відзначити, що доповідь австрійської делегації стосувалася не тільки державного імунітету від юрисдикції, а й імунітету від виконання судових рішень. Практика європейських держав, що

склалася на той час, була доволі неоднозначною. З метою узгодження різних позицій у доповіді було запропоновано не накладати стягнення на власність іноземних держав для виконання судових рішень, проте спробувати укласти багатосторонню угоду про згоду держав, що її підпишуть, добровільно виконувати рішення проти їхньої власності.

Європейська конвенція про імунітет держав була розроблена комітетом експертів впродовж 1965 – 1970 рр. Її ратифікація п'ятьма державами-учасницями і набуття чинності 11 червня 1976 року позначила створення другої в історії міжнародного права конвенції у галузі імунітету держав (після згаданої вище Брюссельської конвенції 1926 року). У світлі сучасного обговорення питань кодифікації інституту імунітету держав на універсальному рівні доцільним уявляється звернення до європейського досвіду вирішення всього комплексу пов'язаних з цим питань.

Проведене в рамках Конвенції обмеження кількості випадків, в яких держави можуть посилатися на свій імунітет, відповідає функціональній концепції, яка має міцні позиції як в доктрині, так і судовій практиці держав Західної Європи.

Основною вимогою Конвенції до держав-учасниць є визнання ними постановлених проти них рішень судів інших договірних сторін. Зрозуміло, що таке правило навряд чи було б прийнятним у відносинах між державами, між якими не існує достатньо тісних та довірливих відносин, наприклад тих, що створені в рамках Ради Європи. Конвенція не надає жодних прав державам, що не підписали її, залишаючи відкритим питання про виконання судових рішень проти третіх держав у державах-учасницях, і навпаки.

Дія Конвенції розповсюджується тільки на рішення судів, як загальних, так і спеціалізованих, і не стосується постанов будь-яких адміністративних органів договірних держав.

При розробці Конвенції поставало питання про доцільність обмеження її предмета лише визначенням випадків, в яких держава позбавляється права посилатися на імунітет. На підтримку цієї пропозиції її прибічники заявляли, що навіть у такому вигляді Конвенція становитиме значний крок вперед у порівнянні з існуючою ситуацією, і що складнощі, що можуть виникнути при виконанні судових рішень на підставі Конвенції будуть не настільки великими, щоб їх не можна було б подолати шляхом належного застосування положень міжнародних договорів про визнання та виконання судових рішень. Результатом прийняття такої “обмеженої” версії конвенції мало б стати створення ідентичного режиму, що його можна було б застосовувати як до приватних осіб, так і до держав.

Втім, такий підхід себе не виправдав, оскільки для держав, у законодавстві яких на той час вже розрізнялися *acta iure gestionis* та *acta iure imperii*, створення запропонованого переліку випадків, в яких держави не можуть посилатися на свій імунітет, не становило б жодного поступу в порівнянні з чинним у них законодавством.

Крім того, не можна не визнавати того факту, що потенційні складнощі, пов'язані з імунітетом держави та її власності від виконання судових рішень є, як мінімум, не менш серйозними, ніж ті, що виникають стосовно імунітету від юрисдикції. Уявляється, що звернення до договорів про визнання та виконання іноземних судових рішень у випадках постановлення рішень проти самої держави, є явно недостатнім. Треба зважити також на концептуальні відмінності законодавств держав-членів Ради Європи у цьому питанні, що унеможлиблює їхню більш-менш ефективну гармонізацію.

Нарешті, треба мати на увазі, що відсутність норми про імунітет від виконання залишила б невирішеним питання про можливість примусового виконання рішення в країні суду шляхом накладення стягнення на наявне на її території майно іноземної держави. Ця проблема сама по собі могла б викликати великі проблеми у прийнятті Конвенції європейськими державами.

У загальних рисах Конвенція має таку структуру. Глава перша подає перелік випадків, в яких договірні держави відмовляються від посилення на імунітет, а також положення, що гарантують неможливість порушення провадження проти договірної держави у суді іншої договірної держави, якщо спір достатньо не пов'язаний з територією держави суду. Конвенція не визначає підсудність тих чи інших видів спорів судам договірних держав, оскільки передбачається наявність встановлення такої підсудності чинним законодавством держави суду або ж міжнародними договорами.

Ключове положення Конвенції містить стаття 15, відповідно до якої договірна держава користується імунітетом від юрисдикції в судах іншої договірної держави, якщо судовий розгляд не підпадає під статті з 1 по 14; суд не може вести подібний судовий розгляд навіть у тому випадку, якщо держава не з'явилася до суду.

Договірні держави повинні визнавати рішення, постановлені проти них у тих випадках, коли вони не можуть посилатися на свій згідно зі статтями 1-13 Конвенції. Юридичні гарантії виконання цього обов'язку встановлені у статті 21 Конвенції. Їхня необхідність пояснюється включенням до Конвенції статті 23, що забороняє примусове стягнення проти майна договірної держави іншою договірною державою.

Розділ 4 Конвенції передбачає факультативний режим, зміст якого зводиться до того, що будь-яка держава може в момент підписання

або здачі на збереження ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або приєднання або в будь-який інший наступний момент шляхом повідомлення, адресованого Генеральному секретареві Ради Європи, оголосити про те, що за винятком випадків, що відносяться до статей з 1 по 13, її суди можуть бути компетентними стосовно судових розслідувань, початих проти іншої договірної держави, у тій мірі, в якій вони можуть бути компетентними стосовно судових розслідувань проти держав, що не є сторонами Конвенції (стаття 24). Відповідно до статті 25 Конвенції обов'язок визнавати рішення у справах, що не підпадають під випадки, зазначені у статтях 1 – 13 Конвенції, існує лише у відносинах між державами, що зробили відповідне повідомлення. Крім того, ці держави визнають виключення до загального правила, яким забороняється примусове стягнення проти майна зарубіжної держави (стаття 26).

Конвенція виходить з того, що утворені державою підприємства та установи імунітетом не користуються. Разом з тим, стаття 27 визначає випадки, в яких державні підприємства не підлягають юрисдикції іноземної держави.

Окрім зазначених основних положень, Конвенція містить цілу низку інших важливих норм стосовно участі іноземних держав в судовому провадженні, що на практиці нерідко становили суттєві складнощі. Ці норми, зокрема, стосуються оформлення процесуальних документів, судових витрат тощо.

Додатковий протокол до Конвенції встановлює процедури вирішення спорів, що випливають із застосування Конвенції. Так, розділ перший Додаткового протоколу встановлює підстави порушення на міжнародному рівні провадження з метою забезпечення прав сторони, на чю користь відповідно до конвенції було постановлено судові рішення. Розділ другий Конвенції передає юрисдикцією щодо міждержавних спорів не Міжнародному суду ООН, як це встановлено у статті 34 Конвенції, а створеному на основі Європейського суду з прав людини Європейському Трибуналу.

З метою забезпечення одноманітного вирішення всіх спорів, що пов'язані з тлумаченням та застосуванням Конвенції, обидва типи проваджень (як порушені за заявою приватної особи, так і міждержавного характеру) передані до повноважень єдиного судового органу – Європейського Трибуналу, створеного відповідно до розділу III додаткового протоколу.

За своїм характером Додатковий протокол є факультативним і застосовується лише до держав, що ратифікували (прийняли, погодились) цей документ. Цікаво, що згідно з розділом IV Додаткового протоколу держава, що є його стороною, наділена правом зробити

заяву, якою виключається розгляд Європейським Трибуналом індивідуальних петицій щодо неї. Разом з тим, можливість подання подібної заяви щодо потенційних міждержавних спорів Додатковим протоколом не передбачена.

Таким чином, проведений аналіз передумов прийняття та особливостей змісту Європейської конвенції про імунітет держав дозволяє дійти висновку, що вона загалом відповідає концепції “функціонального” або “обмеженого” імунітету. Втім, Конвенція не дає можливості занадто широко тлумачити поняття *acta jure gestionis* та передбачає точні винятки з принципу державного імунітету, що робить її загалом прийнятною і для прибічників концепції абсолютного юрисдикційного імунітету держави та її власності. Все це дає підстави для серйозного розгляду можливості приєднання України до зазначеної Європейської конвенції.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Дані про ратифікацію Конвенції та Додаткового протоколу подані станом на 01.01.2003.
- ² *Annuaire de l'Institut de Droit International*, Vol. 45 (11) (1954), PP. 293-294.
- ³ Див.: <http://www.idi-iil.org/idiE/resolutionsE/1991_bal_03_en.pdf>.
- ⁴ *Harvard Research in International Law: "Competence of Courts in regard to Foreign States"* // *American Journal of International Law*. – 1932. – Vol. 26. – Suppl. PP. 453 et seq.
- ⁵ Herndl K. *Zur Frage der Staatenimmunitat* // *Juristische Blatter*. – 1962. – PP. 15 et seq.
- ⁶ Див.: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*. – Vol. 16. – PP. 27 et seq. та *Neue Juristische Wochenschrift*. – 1963. – P. 1732 et seq.

Надійшла до редакції 12.01.2003